

Lars Herlitz

HÄRTAPPAD FYSIOKRATISM

1

När den historiska källkritiken är som bäst, framhäver den skillnaden mellan den historiska verkligheten och de källor den efterlämnat. Källorna *är* inte verkligheten. De är *producerade av* den. Man måste få grepp om sättet för deras produktion, innan man använder dem för en historisk rekonstruktion. De måste ges en riktig karakteristik. Det händer att historikern på grundval av en sådan karakteristik måste förmå källorna att tala om något annat än det som de vill (var avsedda att) tala om.

Det förefaller mig som om Bo Gustafsson i sin kritik av mitt arbete *Fysiokratismen i svensk tappning 1767—1770* nästan metodiskt arbetar sig bort från den karakteristik av källorna till den svenska fysiokratismen som trots allt är ofrånkomlig.

Gustafsson framhåller att 1700-talets översättare regelmässigt stod friare i förhållande till originaltexterna än nutidens. De hindrades inte av copyright. De kunde behandla sina förlagor som objekt och utgångspunkter för egna reflexioner och bearbetningar. Man kan ”redan av detta skäl vänta sig stora avvikelser mellan förlagor och översättning”. Vidare understryker han att Scheffer såsom politiker måste ha haft en självständig hållning till den fysiokratiska läran och att vi ”även av det skälet kan /. . ./ förvänta oss en tämligen fri hållning till originaltexterna. Som politiker bör han ha varit inriktad på att *tillämpa* doktrinen”.¹

Gustafssons förväntningar kan synas nog så rimliga. När det gäller de svenska fysiokratiska texternas källkaraktär kan emellertid förväntningarna prövas. Vi har texterna och deras förlagor. Vi kan jämföra dem. En sådan jämförelse visar att det inte handlar om egna reflexioner, fri bearbetning eller självständig tillämpning. Det handlar — som redan Heckscher delvis fastslog — om i princip mycket följsamma, förkortade översättningar, där till yttermera visso översättaren gör sina ytterst sparsamma egna kommentarer i form av avgränsade noter. Detta förhållande mellan de svenska texterna och deras förlagor är inte någon ”meto-

¹ B. Gustafsson, Hur fysiokratisk var den svenska fysiokratismen?, s. 163, 64.

disk konstruktion". Det är än mindre någon "ensidigt doktrinhistorisk utgångspunkt". Det är det faktiska, iakttagbara förhållandet.

Sedan kan man naturligtvis undra över Scheffers brist på självständighet. Man kan rent av förvåna sig över att han faktiskt återger vad det står i originalen. Så Heckscher, som menade att fysiokratismen var obrukbar, att Scheffer som erfaren politiker borde vetat bättre, och att han därför var doktrinär entusiast. Men man kan också utgå från det faktiska förhållandet och försöka förklara det och förstå dess konsekvenser. Såsom en år 1765 detroniserad, komprometterad och förbrukad politiker valde Scheffer de följande åren att inta en blygsammare attityd i sin publicistiska verksamhet. Han blir översättare, ett osjälviskt språkrör för vad tidens yppersta genier i andra länder har att säga i de stora frågorna. Som sådan är han inte doktrinär därför att han översätter korrekt.

Man kan däremot inte som Gustafsson förvandla Scheffer till en popularisator och vulgarisator av den fysiokratiska läran. Det är att sätta sina förväntningar över fakta. Med ord som popularisering och vulgarisering kan vi karakterisera exempelvis J. B. Sajs förhållande till Adam Smith, McCullochs till Ricardo och Duponts till Quesnay. Men definitivt inte Scheffers till fysiokraterna. Publicisten Scheffer är och förblir i sitt förhållande till fysiokraterna översättare. Lindrigt sagt är detta "huvudsidan" i förhållandet.

I ett sammanhang tycks Gustafsson nästan helt ha arbetat bort detta faktum ur sitt medvetande. Det är när han kommenterar mitt omdöme om en passage i kammarkollegiets berättelse om rikets tillstånd 1768, där den fysiokratiska inspirationen betecknas som omiskännlig. Gustafsson finner omdömet rimligt om också något generöst. Men han frågar med stor emfas varför jag inte är lika generös, varför jag inte mäter med samma mått, när jag bedömer Scheffers skrifter, där stringensen och den doktrinära följsamheten i återgivningen av den fysiokratiska läran dock är väsentligt större.²

På den här punkten vill jag försöka vara tillmötesgående. Jag formulerar gärna följande omdöme: "Den *fysiokratiska inspirationen* är omiskännlig i Scheffers *översättningar* av *fysiokraterna* Baudeau, Dupont och Quesnay; den är långt mera omiskännlig än i kammarkollegiets berättelse om rikets tillstånd 1768". Så är det då sagt — och så får Gustafsson själv fundera över vad man kan få ut av det.

Hur fysiokratisk var den svenska fysiokratismen? Gustafsson svarar, att Scheffer var fysiokrat, "en mot doktrinen hängiven anhängare".³ Också för Heckscher var Scheffer fysiokrat, "övertygad — om man så vill troende". Igenkännandets glädje föder varma epitet. Få doktriner röjer sin närvaro så lätt som fysiokratismen. Den har sina särpräglade lärosatser, sin helt specifika terminologi, sitt språk

² Gustafsson, s. 78—9.

³ Gustafsson, s. 89.

för de initierade. De schefferska texterna är fulla av fysiokratiska signaler. De måste vara det, därför att Scheffer översätter och dessutom översätter åtminstone två arbeten — av Dupont och Quesnay — som på sinsemellan olika sätt vill ge en representativ sammanfattning av läran.

Men dessa signaler utgår då inte från en svensk, en scheffersk fysiokratism. De utgår från Baudeau, Dupont och Quesnay. De genljuder hos Scheffer som en omedelbar följd av den form han valt för att överföra den fysiokratiska läran till den svenska diskussionen: den rena översättningens form. *I sig själva* säger de därför ingenting om innehåll i eller innebörd av en svensk fysiokratism. Gustafssons uppräknig av de fysiokratiska karakteristika, som han menar sig kunna återfinna i Scheffers texter, bär alltså inte hans slutsats. Slutledningen vilar på en helt oriktig karakteristik av källmaterialet.

2

Gustafssons subjektivism drabbar inte bara källorna. För min del blir jag påförd en ”omvärdering”, som jag inte har anledning att försvara.¹ Sett i relation till tidigare litteratur, framför allt Heckscher, har jag intagit följande ståndpunkter i min bok.

1) Scheffer har under frihetstidens sista år framträtt — och framträtt ensam — som svensk fysiokrat. Han har introducerat den nya läran i Sverige och överfört den till svensk diskussion.² Jag ansluter mig här helt till Heckscher, som på goda grunder identifierade *Bref til Herrar Rikens Råd* som en text med tydliga fysiokratiska kännetecken. Jag har inte sökt omvärdera denna helt obestriddliga iakttagelse.

2) I sin fysiokratiska verksamhet framträder Scheffer som ren översättare, inte bara — som Heckscher iakttog — av Quesnays maximer utan också av Duponts populariserande introduktion och av en del av Baudeaus artikel. Med utgångspunkt i detta förhållande har jag — till skillnad från Heckscher — koncentrerat mig på översättarens kvantitativt mycket begränsade avvikelser från sina förlagor. Dessa avvikelser har pressats hårt på sin innebörd.³ Det är i dem som en

¹ Polemiskt-tekniskt har ju omdömet ”omvärdering” också den fördelen att man sedan med antaganden om ”krav på omvärdering” kan ifrågasätta en framställnings motiv. *Gustafsson*, s. 60, 78.

² *L. Herlitz*, *Fysiokratismen i svensk tappning 1767—1770*, s. 23.

³ Gustafsson noterar denna min karakteristik av metoden och tolkar den som ett uttryck för tvivel på resultaten. Tolkningen implicerar en metodisk ståndpunkt som han får stå för själv. Det är min uppfattning att historikern under givna betingelser har rätt och skyldighet att pressa sitt material till det yttersta, och att underlåtenheter härvid kan ge *osäkrare* resultat. *Gustafsson*, s. 88.

svensk fysiokratism primärt manifesterar sig. Men förutsättningen för att de ska kunna användas för en rekonstruktion är att de på ett meningsfullt sätt kan relateras inbördes, till återgivningen i dess helhet, till översättarens i andra sammanhang manifesterade åsikter, till den svenska diskussionen och dess förutsättningar och givetvis till fysiokratismen.⁴

3) Den schefferska fysiokratism, som jag på så sätt försökt att rekonstruera, har jag sammanfattningsvis karakteriserat som en fiskalisk fysiokratism, en exploatering av doktrinen för fiskala syften, till vilken det finns andra europeiska jämförelsepunkter från samma tid. Jag har vidare framhållit att denna version fixerar uppmärksamheten vid skatteobjektet, nettoprodukten, och att den tenderar att sudda ut dess specifikt fysiokratiska förutsättning: det produktiva jordbrukskapitalet och dess bärare, fysiokraternas "produktiva klass". Jag har slutligen konstaterat att fysiokratismen därmed tenderar att reduceras till allmänna utsagor om jorden som källa till all rikedom, som är allmängods i senmerkantilistisk litteratur, plus angrepp på "merkantilsystemet", köpmännens system (som inte är allmängods i senmerkantilistisk litteratur).⁵

Av detta gör Gustafsson följande: "För Herlitz blir Scheffer till slut endast en teoretiker 'med allmänna formuleringar om jorden som källa till all rikedom — formuleringar som är commune bonum i den senmerkantilistiska litteraturen och som på intet vis behöver innebära, att jordbruksproduktionen ges någon särställning'. / . . / Scheffer var helt enkelt ingen fysiokrat. Han var en senmerkantilist — en bland många. / . . / Så måste Herlitz ståndpunkt tolkas."⁶

Så har jag varken sagt eller menat och behöver heller inte tolkas. Det är givetvis värdefullt om man kan entydigt klassificera en författare — eller en översättare — med avseende på hans teoretiska grundhållning. Det förutsätter emellertid ett visst mått av självständiga teoretiska manifestationer, som såvitt jag kan se inte finns bevarade från Scheffers sida. Jag är därför inte beredd att säga om Scheffer var merkantilist eller fysiokrat. Jag finner det heller inte helt nödvändigt. Mitt syfte har varit att undersöka de förändringar, som den fysiokratiska doktrinen genomgick när den överfördes till en annan miljö med andra social-

⁴ *Herlitz*, s. 25, 187.

⁵ *Herlitz*, s. 190—2.

⁶ Det citat varmed Gustafsson belägger min ståndpunkt återfinns i min bok. Men inte som en sammanfattande karakteristik av vare sig Scheffers översättningar eller Scheffer som "teoretiker" utan som *del av* svar på frågan vad som återstår av fysiokratism när jordbrukskapitalet och dess bärare fallit bort. Gustafsson praktiserar samma citatanvändning på tre olika ställen i sin artikel. *Herlitz*, s. 192; *Gustafsson*, s. 60, 71, 88; jfr också s. 76. Inte heller det på s. 74 mig påförda omdömet "översättningarna är ingenting annat än omtolkningar av fysiokratismen i 'jordbruksmerkantilistisk riktning'" återger vad det står på anført ställe i min bok, jfr *Herlitz*, s. 75.

ekonomiska, ideologiska och politiska förutsättningar. Man kan förstå en sådan idéöverföring som en objektivt betingad process, även om man inte kan klarlägga alla dess subjektiva sidor: vad som hos överföraren är teoretisk grundhållning, politiska syften eller rätt och slätt anpasslighet till de objektiva förutsättningarna.

Gustafsson skjuter frågan om *legitimiteten* i Scheffers verksamhet i förgrunden: var denna fysiokratiskt legitim — som han menar — eller var den det inte — som jag förmenas hävda? Han gör det inte minst med sitt ”instruktiva” exempel ur Marx-översättningarnas historia, där han åberopar Engels legitimering av Devilles Kapitalutgåva.⁷ Nu är analogin ur många synpunkter omöjlig: Quesnay var inte Engels och fysiokratismen inte marxism. Men ändå — om nu fysiokraterna skulle ha givit sin legitimerande accept åt Scheffers översättningar, skulle detta på något avgörande sätt tala emot att teorin måste genomgå förändringar och förvanskningar för att kunna fungera i den svenska diskussionen eller göra dessa förändringar och förvanskningar mindre värda att studera?

Sammanfattningsvis: det är värdefullt att få diskuterat och prövat huruvida det i Scheffers verksamhet manifesterar sig en svensk fysiokratism, anpassad till den svenska diskussionen och dess förutsättningar, som på avgörande punkter förändrar och förvanskar den fysiokratiska teorin. Från detta bör man skilja frågan om Scheffer var en förbenad merkantilist som fifflade med översättningen av en ny doktrin. Både av tanke- och utrymmesekonomiska skäl kunde Gustafsson ha lämnat en sådan hypotes utanför diskussionen.

3

Om översättarens avvikelser från sina förlagor ”väsentligen rubbar innebörden av förlagornas framställning och därjämte visar sig vara avsiktliga eller systematiska, antingen genom sitt inbördes sammanhang eller i ljuset av annat relevant material, utgör de ett värdefullt källmaterial”.¹ Över denna min metodiska utgångspunkt läser Gustafsson lagen. Ett meningsfullt omdöme om systematiska avvikelser kräver ett tämligen stort antal likvärdiga observationer, förklarar han. Materialet — två broschyrtexter, i vilka inte helt konsistenta texter av olika fysiokratiska författare från olika tidpunkter presenteras — medger inte detta. Avvikelser i form av uteslutningar är avsaknad av belägg. Att översättaren anpassar sig till det svenska diskussionsläget är en aprioristisk konstruktion — han säger det ju aldrig själv. Metoden är ”mycket speciell, ensidig och till sina konsekvenser ganska godtycklig”.²

Nu är det väl sant att vi inte kan genomföra kontrollerade experiment med Scheffer som fysiokratisk översättare och heller inte fråga honom varför han gör

⁷ Gustafsson, s. 64, n. 3.

¹ Herlitz, s. 25.

² Gustafsson, s. 65—7.

som han gör. Det är naturligtvis svårigheter. Men kanske ska man inte göra dem större än vad de är. Låt oss ta presentationen av den fysiokratiska beskattningsprincipen i Scheffers översättning som konkret utgångspunkt.

Det för fysiokraterna enda disponibla och tillåtna beskattningsobjektet är jordegendomarnas nettoprodukt, *le produit net des biensfonds*. Scheffer översätter nu genomgående med andra uttryck: ”jordens”, ”jordbrukets”, ”landets rena inkomst”. Avvikelsen kan observeras på åtminstone sju likvärdiga ställen i *Bref til Herrar Rikens Råd*. Den korrekta översättningen förekommer inte.³ Försöksvis kan man då säga, att översättaren valt ”utslätade begrepp” utan att därmed avse någon annan innebörd än förlagorna; kanske har han uppfattat sina uttryck som substitutiva med originalens.⁴ Men i så fall kunde ju översättningen åtminstone någon gång ha träffat rätt, helst som den i alla fall själv varierar sitt uttryckssätt något. Därtill kommer att Scheffer, när han en gång i ett bevarat brevkoncept skrivit ner det rätta ordet ”jordägare”, själv stryker över det och ersätter det med ”jorden”.⁵ Pennan kan givetvis slinta. Men varför just över jordägare? Och varför just med tillskrivning av jorden i deras ställe?

Godtyckligt vore det att här inte medge att det är fråga om systematiska avvikelser, som uttrycker ett motstånd hos översättaren mot att presentera skatteobjektet som ”jordegendomarnas” inkomst. Och jag kan inte se varför frånvaron av redovisade motiv från översättarens sida skulle hindra oss från att försöka förklara detta motstånd genom att söka dess logiska relationer till andra sidor av hans översättarpraktik, till vad som i övrigt kommit med resp. inte kommit med av fysiokratiska förutsättningar i översättningen.

Källäget är då närmast följande. Med i översättningen är jordägare och jordbrukare, alltid rätt översatta från originalens *propriétaires* och *cultivateurs*. Med i översättningen är också originalets uttalanden om äganderätten till nettoprodukten: den rena inkomsten är jordegendomens lott, och jordbrukare, som betalar den rena inkomsten till jordens proprietärer, har ingen rätt till den. En avgörande punkt har däremot inte kommit med. Det är den redan inledningsvis givna presentationen av det generella förhållandet mellan fysiokraternas jordägare och jordbrukare, där detta förhållande definieras ekonomiskt, och där det framgår att skatteprogrammet generellt förutsätter jordägare, som arrenderar ut sin jord till jordbrukande entreprenörer, vilka därigenom tillförsäkras den arrendeinkomst av jordegendom, vilken enligt fysiokraterna är disponibel för beskattning, och som därför ensamma är beskattningsbara. Också här är översättarens förfarande systematiskt. Ur två på varandra följande paragrafer hos Dupont eliminerar han i översättningen just de meningar, där denna förutsättning anges.⁶

³ Herlitz, s. 80—1, 86—8.

⁴ Gustafsson, s. 75—8.

⁵ Herlitz, s. 100—1.

⁶ Herlitz, s. 81—2.

Stopp där! ropar Gustafsson. Uteslutningar är avsaknad av belägg. I bästa fall implicerar uteslutningen en motsägelse, men denna motsägelse kan vara antingen kontradiktorisk eller konträr. ”Herlitz synes utgå från den mycket speciella förutsättningen att en uteslutning implicerar motsägelse och att denna motsägelse dessutom är kontradiktorisk.”⁷ Men varför det? För mig är det alldeles tillräckligt att om dessa uteslutningar fastslår två ting. För det första: de döljer en avgörande punkt i det fysiokratiska skatteprogrammet, nämligen den definition av beskattningsobjektet, som är den enda som fysiokraterna i praktiken vill operera med. För det andra: de ger en omedelbar förklaring till varför översättningen inte vill eller kan göra enbart jordägarna skattskyldiga, såtillvida som de delvis löser dem från det faktiska innehavet av beskattningsobjektet. Översättningens jordägare har visserligen rätt till jordens rena inkomst. Men översättningen säger aldrig att de generellt får vad de har rätt till.⁸

Nu tycks också Gustafsson känna ett visst behov av att förklara, varför — som han med en magnifik understatement formulerar det — ”gränsdragningen mellan jordägare och jordbrukare inte upprätthålls lika distinkt som i originalet”. Hans förklaring blir den, att Scheffer medvetet tagit hänsyn till ”de institutionella förhållandena i det svenska jordbruket”. Härmed avses tydligen det förhållandet att en jordbrukare i Sverige också kunde vara jordägare. Gustafsson har nämligen noterat mitt påpekande att ”systemets logik i och för sig inte alls rubbas av att jordbrukaren också kan vara jordägare; i så fall borde han, framhöll fysiokraterna, betraktas som sin egen arrendator, så att under alla omständigheter distinktionen mellan icke-disponibla reprises och disponibel reveny upprätthölls”. Den i de fysiokratiska texterna väl bevandrade Scheffer kunde således göra ett sådant hänsynstagande utan att därmed komma i någon grundläggande och kvalitativ motsättning till den fysiokratiska teorin.⁹

Detta är nu vad Gustafsson annars kallar en aprioristisk konstruktion. Dessvärre är motiveringen dålig, för att inte säga självförödande. När fysiokraterna framhåller, att en självägande jordbrukare genom att betraktas som arrendator till sig själv kan klyvas i jordägare och jordbrukare, så gör de ju detta *för att försvara* att de själva konsekvent upprätthåller distinktionen mellan proprietärer och arrenderande jordbrukare, *oberoende av* vad Gustafsson kallar de institutionella förhållandena. Det fysiokratiska förhållandet mellan jordägare och jordbrukare var heller inte modellerat efter jordegendomsförhållandena i Frankrike, som lika lite som de svenska kunde reduceras till en sådan enhetlighet, och där en jordbrukare också kunde vara jordägare. Det är i stället ekonomisk-teoretiskt

⁷ Gustafsson, s. 65—6

⁸ Gustafssons omdöme, att satser i översättningen ”otvetydigt binder nettoprodukten till jordägarna”, är slapt. Satserna binder rätten till nettoprodukten till jordägarna. De binder däremot inte jordägarna till den beskattningsbara revenyn. Gustafsson, s. 75.

⁹ Gustafsson, s. 76.

motiverat, och det har särskild betydelse för beskattningsfrågan. Endast fritt ingångna arrendeavtal mellan jordägare och jordbrukare, där jordbrukaren påtog sig alla jordbrukets produktionskostnader, gav objektiva mått på vad som var disponibelt för beskattning. Jord som inte arrenderades ut borde taxeras efter vad likvärdig jord gav i arrende. Det möjliga sammanfallet av jordägare och jordbrukare i en person är för fysiokraterna alltså inte något argument för att sudda ut distinktionen mellan jordägare och jordbrukare. Det är tvärtom ett argument för att vidmakthålla den. Sistnämnda ståndpunkt kan förefalla exklusiv. Men också för den i de fysiokratiska texterna väl bevandrade översättaren borde ju en förklarande not legat närmre till hands än strykningen av den grundläggande definitionen av förhållandet jordägare-jordbrukare.¹⁰

Ur Scheffers översättning kan däremot beläggas andra hänsynstaganden, som nödvändigtvis får förödande konsekvenser för framställningen av det fysiokratiska skatteprogrammet. Dessa hänsynstaganden gäller den svenska kamerallagfarenhetens ståndpunkter. Ränteägenderätt i kameral mening tillkom här kronan och frälseägarna. I överensstämmelse med den doktrinen kunde det sägas, att ägenderätten till den rena inkomsten tillhörde proprietärerna — men inte att dessa generellt och de facto tillägnade sig denna inkomst. Av den anledningen i sin tur kunde det heller inte sägas, att proprietärerna med rätta bar och måste bära hela bördan av alla i fysiokratisk mening "indirekta" skatter och att de därför med fördel i stället kunde betala samma belopp direkt av sin reventy.¹¹ Om jordbrukarna åter heter det hos fysiokraterna att den föreslagna skatten generellt lämnar dem oberörda: nettoprodukten har de ju redan lämnat ifrån sig, och att suveränen sedan tillägnar sig en del därav på jordägarnas bekostnad är för dem snarast en fördel. Inte heller här kan översättaren följa; han nödgas begränsa argumentet till att gälla en delmängd "jordbrukare", nämligen dem som efter överenskomelse betalar den rena inkomsten till jordens proprietärer.¹²

Om det nu inte — som hos fysiokraterna — är arrendekontrakten som skiljer jordbrukarens *reprises* från nettoprodukten, så måste gränsdragningen ske genom taxering, och en sådan taxering blir förutsättningen för att jordägarna ska försäkras om sin lott. Just denna kameralt naturliga synpunkt — som fysiokraterna

¹⁰ Det samma borde givetvis — och i än högre grad — ha gällt för Gustafssons doktrinärt hängivne popularisator.

¹¹ *Herlitz*, s. 91—2. — I Gustafssons återgivning reduceras denna iakttagelse till att gälla utelämnandet av "ett praktiskt förslag i originalet", varpå han finner, att "det pressade i *Herlitz'* tolkningar framstår ovanligt skarpt". *Gustafsson*, s. 75, 78. I bästa fall rör det sig här om två små förbiseenden. Det "praktiska förslaget" är — den fysiokratiska skattereformen! Utelämnandet drabbar dessutom det för proprietärerna avsedda huvudargumentet för denna reform: att de ändå måste bära varje skattebörd, eftersom endast deras reventy är disponibel.

¹² Förhållandet framgår av *jämförelsen mellan §§ XVI och XVII*; *Herlitz*, s. 86—8. Gustafsson (i hans punkt 3) knyter mina slutsatser enbart till en i förbigående noterad felöversättning i § XVII; *Gustafsson*, s. 75, 78

energiskt värjde sig mot¹³ kommer genom verkställda uteslutningar och justeringar att prägla framställningen i Scheffers översättning. Den förstärks explicit av att översättaren i en som egenhändigt bidrag markerad not hedrar införandet av kronotionden, ”den naturligaste och minst kännbara av alla pålagor”, som dock har ”det fel, att hon tages av hela grödan, då likväl jordbruksförlaget allra först borde avdragas, och tionden allenast uppbäras av den rena inkomsten”. Om detta tillägg bör tre saker framhållas. Det är översättarens mest framträdande, självständiga prestation. Det är den enda explicita hänvisningen till svenska förhållanden — översättningen som metod befriar ju också Scheffer från varje skyldighet att göra sådana hänvisningar. Det är inte bara opåkallat av förlagorna utan kontrasterar bjärt mot det avvisande av denna beskattningsform, som Scheffer möter men inte översätter i Quesnays maximer. I varje bedömning av den svenska fysiokratismen måste ett sådant tillägg därför väga tungt. Det illustrerar också väl hur den fysiokratiska nettoprodukten försvenskats till ett taxerat, in natura mätbart överskott av jordbruket, sedan de för reproduktionen nödvändiga omkostnaderna fråndragits.¹⁴

Gustafsson finner att Scheffers översättning förmedlar ”teorin om den proportionella beskattningen av nettoprodukten”.¹⁵ Till en del härrör omdömet ur hans förvända källuppfattning, som gör honom glad åt att i en översättning finna det som måste stå i den. Men det byggs under av en metodologisk dogmatism, som principiellt bestrider möjligheten av att observera regelbundenheter och logiska sammanhang, som isolerar alla enskilda observationer från varandra, och som i en förtvivlad jakt efter tankeekonomiska förklaringar till på så sätt isolerade och därmed felställda problem hamnar i osannolika konstruktioner.

Vad Scheffer gör är följande. Han översätter termerna: jordbrukare, jordägare, ”undantag”, ”ren inkomst”. Han befriar dem från deras fysiokratiska bestämmingar. Och han manövrerar in dem innanför den svenska kameralistikens

¹³ Praktiskt-politiskt kan fysiokraterna naturligtvis inte avvisa varje skattning av det beskattningsbara överskottet, framför allt inte i ”det lilla jordbrukets” och hälftenbrukets provinser. Men just utgångspunkten i det stora jordbrukets arrendeförhållanden ger dem anledning att framhålla att skattningen under andra förhållanden är vanskelig och måste ske med yttersta varsamhet, eftersom den reella nettoprodukten är obetydlig. *Herlitz*, s. 107—14.

¹⁴ Något av den indignation, som Gustafsson här utvecklar över mina omdömen, kunde han ha riktat mot sig själv. Det han kallar mitt ”totalomdöme” — att kronotiondet för Scheffer skulle ha framstått som ett ”entusiastiskt” uppsatt ”mönster” — är hopklippt från två från varandra helt fristående utsagor: att Scheffers entusiasm för tiondebeskattningen inte delades av fysiokraterna, och att tiondesättningen genom noten antyts som mönster för en taxering av jorden. Jag har inte talat om tiondebeskattningen ”som nettoprodukten i dess försvenskade gestalt” men sagt att Scheffers hänvisning till tionden gör det möjligt att precisera nettoprodukten i dess försvenskade gestalt. Det ”hela ekonomisk-politiska program”, som jag skulle ha förvandlat noten till, motsvaras i min bok av några överväganden av varför översättaren av olika former av jordbeskattning valt att apostrofera just kronotionde. *Gustafsson*, s. 75, 77—8; *Herlitz*, s. 83—4, 88.

¹⁵ *Gustafsson*, s. 89.

råmärken. Detta gör honom inte till merkantilist — givetvis inte. Det behöver inte heller kallas fiffel och båg — andra kunde ju själva ta del av originaltexterna, till vilkas spridning i Sverige Scheffer i någon mån själv har bidragit. Och om nu Gustafsson så vill, så får han för min del gärna föreställa sig att det var idel hängivenhet för den nya läran som föranledde denna anpassning. Kvar står det objektiva förhållandet: det är inte den fysiokratiska beskattningsteorin som presenteras i *Bref til Herrar Riksen Råd*. Det är en svensk version, som på helt avgörande punkter förvanskar originalet.

4

För Scheffer bestod det fysiokratiska budskapet i att ”jorden allena bör draga all art av kontribution”. Man behöver alls inte betvivla att han fann det budskapet tänkvärt i Sverige av år 1769. Knappt tio år tidigare hade han i en broschyr framhävt hur inflationen gynnat allmogen och de arbetande på bekostnad av rentiererna och kronans löntagare. Drygt tio år senare bad han konungen besinna vad rikskassan lidit under den långa självsvåldsperioden då kronan under den enda artikeln förmedlingar förlorat en nästan otrolig årlig inkomst. Fysiokraternas synvinkel var en annan. ”Hela vår plan”, skrev Mirabeau, ”eftersträvar att fullständigt frita de rika jordbrukarna och de rika handelsmännen och att endast belasta proprietärerna, av vilka flertalet bara åtnjuter en starkt begränsad reveny.”¹

De rika jordbrukarna — såsom arrendatorer skilda från jordägarna — är fysiokraternas produktiva klass. Produktiva är de på grund av det kapital de använder i jordbruksproduktionen, framför allt det fasta kapital, som håller de årliga kostnaderna nere och så möjliggör en stor nettoprodukt. Jordbrukskapitalet står i centrum för fysiokraternas ekonomiska lära. Det är det som skapar nettoprodukten. Det kräver fullständig immunitet. Framför allt betonar fysiokraterna, att det drar avskrivningskostnader, som inte får förväxlas med nettoprodukten och inte beskattas.

I det av merkantilsystemet utarmade franska jordbruket måste nytt kapital skapas. Fysiokraternas produktiva klass är också en hundra procentigt effektiv ackumulationsmaskin: jordbrukarnas profiter omvandlas omedelbart och fullständigt till kapital. Också dessa profiter bör alltså gå fria från beskattning. För alla praktiska syften lösgör fysiokraterna dem alltså från nettoprodukten genom att identifiera denna med jordägarnas arrendeinkomst, den för improduktiv konsumtion disponibla och därför beskattningsbara revenyn.²

¹ *Herlitz*, s. 80 n. 10, 100, 102, 115.

² *Herlitz*, s. 17—9, 137—42.

Hur bär sig nu Gustafsson åt för att finna den fysiokratiska läran om jordbrukskapitalet hos Scheffer?

Först utvecklar han i anslutning till Scheffers Baudeau-översättning ett vidlyftigt försvar för att Scheffer översatt fysiokraternas *avances* med "förlag".³ Det är utmärkt men överflödigt. Termen låg givetvis nära till hands. Vad jag har påpekat är att ordet förlag i den frihetstida broschyrdiskussionen var laddat med speciella associationer. Det var i termer av förlag till näringarna som riksbankens utlåning diskuterades. Förlag till jordbruket var riksbankens fastighetslån. Scheffers översättning gör nu ingenting för att befria termen från dessa associationer. Som självständig insats kan man inte begära det av en översättare. Man kan däremot begära att han översätter rätt. Hade han gjort det, så hade oklarheterna försvunnit. Men just genom ingrepp från översättarens sida kommer texten att dölja att förlagen är kapital i jordbrukarnas händer. Genom ingrepp suddar översättaren också ut gränsdragningen mellan kostnader och nettoprodukt. Slutligen betecknar han uttryckligen och i strid med sin förlaga "räntan på förlaget" — fysiokraternas avskrivningskostnader — som en del av den rena vinsten.⁴ På kapitallärens område är det alltså tre fysiokratiska signaler från Baudeau, som når Gustafsson i Scheffers översättning: "ständigt förlag", "årligt förlag" och "det stora och lärda jordbruket".⁵ I sin positiva reaktion på dessa signaler märker Gustafsson inte, att de fysiokratiska begrepp som signaleras förvanskats till oigenkännlighet i den svenska översättningen.

Så till översättningen av Quesnays maximer i *Bref til Herrar Riksens Råd*. Här framhåller Gustafsson, att en del av de mer omfattande uteslutningarna i Scheffers översättning berör konkreta men också delvis specifika illustrationer och exemplifieringar, som gott kunde anses skymma huvudtemat i Quesnays framställning och därför undvaras i en förkortad översättning. Jag är och förblir enig om det.⁶ Likafullt måste man registrera vad det är som i de uteslutna partierna

³ *Gustafsson*, s. 68—9.

⁴ *Herlitz*, s. 48—52.

⁵ *Gustafsson*, s. 71.

⁶ Gustafssons försök att få mig oenig är lite osnyggt: han knyter ett helhetsomdöme om Quesnay-översättningen enbart till dessa uteslutningar och får mig så att "tydligt" mena, att "Scheffer genom uteslutningarna medvetet velat undertrycka kravet på tillräckliga kapitalinvesteringar i jordbruket utförda av agrara kapitalister". *Gustafsson*, s. 80; jfr *Herlitz*, s. 128. — Redan Heckscher observerade uteslutningen av maxim XV med dess krav på konsolidering av spannmålsjorden till storbruk, exploaterade av rika jordbrukare. Kravet är givetvis utmanande och utmanande formulerat. Men Gustafssons tolkning av maximen — att den uppmanar *den politiska makten* att *direkt skapa* storjordbruk — är givetvis orimlig. Den bör ses i sammanhang med beskattningsmaximen (V), där det i noten framhålls, att skattens betalning under alla omständigheter bör garanteras av jordegendomens värde och inte av jordbrukskapitalet, och att proprietärerna därigenom förmås att av omtanke om sin reventy och sin skattebetalningsförmåga utarrendera sin jord endast till rika arrendatorer. Synpunkten saknas i översättningen. I förlängning av den framhåller nu maxim XV, att sådan utarrendering när det gällde spannmålsjorden förutsatte stora arealenheter. François Quesnay et la physiocratie. II (1958), s. 953, 959—60; *Gustafsson*, s. 81.

illustreras och exemplifieras, eftersom sådana konkretiseringar trots allt till en del kan kompensera för onöjaktigheter i återgivningen av doktrинens teser. Quesnays utfall mot de franska stadsborgarnas förakt för jordbrukarna må vara specifikt, svulstigt och väl värt att förbigå. Uteslutningen av det är naturligt. Inte desto mindre talar det om vad fisiokraterna menar med jordbrukare: "riches entrepreneurs d'agriculture", "qui font exécuter, qui commandent, qui gouvernent, qui sont indépendants". Det måste därför noteras att det inte finns med i översättningen. För om det hade funnits med, så hade åtminstone något av fisiokraternas produktiva klass trängt igenom.

Avgörande är givetvis när Scheffer översätter fel eller återger selektivt inom ramen för översatta avsnitt. Fel översätter han i noten till maxim III, fel och selektivt missvisande i maxim VI med tillhörande not. I dessa båda fall gäller det de centrala formuleringarna om jordbrukskapitalet hos Quesnay.

I noten till maxim III formuleras den fisiokratiska doktrинens grundläggande sats om vad som är källan till en jordbrukande nations inkomster: jorden och jordbruksföretagarnas kapital enligt Quesnay, jorden och dess bruk enligt Scheffer.⁷ Nu klamrar sig Gustafsson fast vid att noten utgör ett förtydligande av själva maximen, där det i arkaiserande stil à la Sully heter: "Må suveränen och nationen aldrig förlora ur sikte, att jorden är rikedomarnas enda källa, och att det är jordbruket som mångfaldigar dem." Därav drar Gustafsson den betryggande slutsatsen att maximen är rätt återgiven, att noten bara är ett förtydligande, och att "ett förtydligande är ett förtydligande", som Scheffer "vulgariserande /.../ glidit över". Men för det första ger noten — här som ofta i maximerna — den doktrинspecifika tolkningen av vad den avsiktligt stiliserade maximen utsäger. För det andra glider Scheffer inte över — han översätter både maxim och not, och han byter i sin översättning av noten ut jordbrukskapitalet mot jordens bruk. Det är det som ska förklaras.⁸

I maxim VI med not är huvudsynpunkten att jordbrukarnas fasta kapital måste vara tillräckligt stort för att hålla de årliga kostnaderna nere i förhållande till

⁷ Herlitz, s. 126.

⁸ Gustafsson känner också ett behov av att över en halv sida utveckla en teori om rimliga motiv för den "vulgariserande överglidningen". Den är dålig. — "Jordbruket var den nödvändiga om ej tillräckliga förutsättningen för rikedomsskapandet." — Detsamma gällde enligt fisiokraterna kapitalet. — "Innan denna publik" (dvs. Scheffers svenska publik, "ännu mera fångad i de merkantilistiska föreställningarna om handeln och pengarna som välståndets källa") "kunde övertygas om att det var de ännu fåtaliga investerande kapitalisterna i jordbruket, som var den ekonomiska tillväxtens primus motor, måste den övertygas om att det var kapitalisterna i jordbruket till skillnad från kapitalisterna inom varuomsättning och penningcirkulation, som spelade denna roll". — Alldeles fränsett att jordbrukskapitalisterna i Scheffers översättning inte förlorat en kursivering utan försvunnit helt, så undrar jag om Gustafsson ändå inte här underskattar den svenska frihetstida broschyrlitteraturens publik något. Att jordbruket var källan till all rikedom hade den hört till leda år 1769. — Gustafsson, s. 79—80.

totalprodukten. Översättaren gör bruk av hela texten. Men han vattnar ur de formuleringar som han översätter och hoppar över de avgörande formuleringarna; det uppenbara helhetsresultatet är att såväl jordbrukaren-kapitalisten som det fasta kapitalet och dess ekonomiska roll fullständigt försvinner ur återgivningen.⁹ Inte desto mindre finner Gustafsson, att det av Scheffers text framgår att han haft just de fasta kapitalinvesteringarna ”för ögonen”: i sin översättning av noten säger han nämligen att jorden kräver ”förmögenhet att göra de omkostningar, som till dess brukande äro oumgängelig”. Tragiken ligger här i att Gustafsson inte anar hur rätt han har. Naturligtvis har Scheffer haft de fasta kapitalinvesteringarna för ögonen. Scheffer översätter, en översättare har originalet framför sina ögon, och i originalet finns de fasta kapitalinvesteringarna helt otvetydigt. Men ur originalet har översättaren också systematiskt plockat bort dem i sin återgivning. Inte ens det förhållandet att ”förmögenhet” numera är ett ekonomiskt stock-begrepp kan hjälpa Gustafsson i hans desperata ”Hineinlesen”. Också här är översättningen falsk. Originalet talar om ”les richesses nécessaires pour subvenir aux dépenses de la culture”, dvs. de rikedomar (här avses det fasta kapitalet) som måste komma jordbruksomkostnaderna till hjälp, vilket tydligen är något helt annat än förmåga att göra oundgängliga omkostnader.

Det är ett ofrånkomligt faktum, att Scheffer i sin översättning av de för frågeställningen centrala partierna hos Quesnay systematiskt rensat ut de formuleringar, som klargör den produktiva klassens och jordbrukskapitalets funktion i doktrinen. Hur ska detta faktum tolkas? Betyder det att Scheffer inte kände till, inte förstod eller var oenig med fysiokraternas ståndpunkt att kapitalinvesteringar — och särskilt de fasta — i jordbruket gav ett större överskott. Säkert inte. Scheffer hade uppmärksamt studerat de i fysiokraternas tidskrift publicerade kalkylerna över det stora jordbrukets överlägsna lönsamhet. I en förfrågan till Mirabeau förklarade han sig helt övertygad om det stora jordbrukets fördelar; han hade bara sina dubier om det verkligen var nödvändigt att använda hästar som dragare i stället för oxar. Härpå fick han — utöver ännu några argument för hästarna och en varning för missriktad sparsamhet — i stort sett svaret, att valet mellan hästar och oxar skulle han som statsman inte lägga sig i, det tillhörde inte den ekonomiska vetenskapen utan skulle med förtroende överlämnas till jordbrukarnas fria val.¹⁰ Scheffer var obestriddligen förtrogen med — sannolikt

⁹ Herlitz, s. 130—1 (med parallellställning av original och översättning av maxim och not in extenso). Gustafsson påtalar här — s. 81 — att mina omdömen växlar. Det gör de också — när de avser olika saker, såsom helhetsåtergivning resp. delöversättning.

¹⁰ För fysiokraterna var principfrågan den att stora fasta kapitalinvesteringar var lönsamma. Eftersom hästarna normalt var dyrare än oxarna, grep de begärligt tag i hästjordbruket som illustration av principen. När de sedan slog till reträtt, så var det inte bara därför att de insåg att valet av investeringsobjekt måste utfalla olika efter varierande betingelser utan framför allt därför att principfrågan vreds till en diskussion av om jordbrukarna skulle ha hästar eller oxar — en vridning som var dem så mycket mer motbjudande som de själva hade inviterat till den. Herlitz, s. 59—62; jfr Gustafsson, s. 71—2.

också positiv till — fysiokraternas teser om lönsamheten av storbruk och dragdjur. I *Bref til Herrar Riksenes Råd* gör han också en talangfull försvenskning av Quesnays jämförelse mellan häst- och oxjordbruket: en rik jordbrukare med starka dragare gör mer arbete än en fattig med hustru och flera barn, och i sistnämnda fall blir omkostnaderna stora i förhållande till produktionsresultatet.¹¹

Men — säger Gustafsson — här är ju de fasta kapitalinvesteringarnas betydelse ”i sak”!¹² Ja, just i sak, dvs. som en konkret iakttagelse — säkert väl genomtänkt, eftersom det här handlar om en förhållandevis mycket fri översättning — men utan varje begreppsmässig fixering. Och den återvänder i mer generaliserad form i ett översättarens självständiga tillägg i översättningen av maxim XXII, där Scheffer i förbigående formulerar ett samband mellan ”förlag”, ”depens” och ”avkomst” som överensstämmer med det fysiokratiska sambandet mellan *avances primitives*, *avances annuelles* och produkt. Men här införs den i ett ur originalets synpunkt alldeles omöjligt sammanhang, nämligen i en diskussion av proprietärernas utgifter. Och i detta sammanhang för Scheffer ihop proprietärernas utgifter till åkerbruksförlaget med deras utgifter för konsumtion av livsmedel och ställer dessa båda utgiftstyper i motsättning till ”vad som egentligen bör kallas yppighet”.¹³

Det är precis Scheffers förtrogenhet med och uppskattning av fysiokraternas stora jordbruk som ger hans återgivning av deras teori om kapitalets roll dess intresse. Vad gör han den till i sina översättningar? Ett allmänt krav på ”förlag till jordbruket”, en lönsamhetsiakttagelse och ett privatekonomiskt råd till jordägarna. Vad är det som han inte kan förmedla? Den generella teorin om jordbrukskapitalet som källan till all rikedom och utvecklingens drivkraft och om den produktiva klassen som jordbrukskapitalister och ackumulationsmaskin, plus det ur denna teori härledda ekonomisk-politiska program, där alla intressen underordnas kapitalbildningen i jordbruket. Men det är denna teori och detta program som konstituerar fysiokratismen.

Gustafsson är överens om att fysiokraternas *cultivateurs* — dvs. deras icke-jordägande kapitalister — försvunnit ur Scheffers översättning. Det tycker han nu inte spelar någon roll. På nytt mobiliserar han de ”institutionella förhållandena” — ett argument som vi redan sysslat med.¹⁴ Men i detta sammanhang

¹¹ I originalet heter det om det stora jordbruket att en man med av hästar dragen plog gör lika mycket arbete som 6 man med 3 av oxar dragna plogar. *Herlitz*, s. 69.

¹² *Gustafsson*, s. 82.

¹³ *Herlitz*, s. 133—4; jfr *Gustafsson*, s. 82. — Gustafsson noterar begärligt uttalade önskemål om ”stor population av rika jordbrukare” och om ”välmående lantmän” i Scheffers översättning. Det är alltså uteslutet, konstaterar han, ”att Scheffer var emot existensen av rika jordbrukare” (s. 81). Och det var han säkert inte — lika lite som andra förespråkare för ”tidens humanitära idéer” inom råd och högaristokrati i 1750- och 1760-talens Sverige. Se *Utterstöm*, *Jordbrukets arbetare*. I (1957), s. 258 ff.

¹⁴ Ovan, s. 98—9. En missuppfattning bör klaras upp. Gustafsson tror att fysiokraternas

låter han det inte räcka med det. Dessutom slår han till med att gränsdragningen mellan jordägare och jordbrukare egentligen inte var nödvändig för teorin utan snarare kan betraktas som "ett knäfall för den feodala jordegendomen".¹⁵ Nu är väl detta en värdering, som öppnar ganska vittgående doktrinhistoriska perspektiv. Distinktionen mellan räntemottagande jordägare och arrenderande jordbruksföretagare tog fysiokraterna över från Cantillon, varvid de preciserade jordbrukaren-arrendatorns roll till kapitalistens. I denna form vandrade distinktionen vidare till den klassiska politiska ekonomin, där den utvecklades till dess mot *wage*, *profit* och *rent* svarande arbetare, kapitalister och jordägare. Om denna historiskt nödvändiga och analytiskt enormt fruktbara distinktion skall avfärdas som ett knäfall för den feodala jordegendomen, då skulle samma dom drabba inte bara Smith utan också Ricardo, ja t.o.m. hos Marx skulle vi finna åtminstone darrningar i knäveckan.

Det för fysiokraterna egendomliga är naturligtvis inte distinktionen. Det är däremot att det i deras teori finns en uppenbar tendens att smussla bort den kapitalisternas profit, som är källan till kapitalackumulationen. I *Tableau économique* finns inga profiler, bara jordbrukarnas kapitalkostnader (avskrivningar) och jordägarnas nettoprodukt. Här medför detta inga omedelbara problem, eftersom tablån förutsätter ett tillstånd av prosperitet som reproduceras på oförändrad nivå och där nettokapitalbildning inte äger rum. Men i sina konkreta anvisningar av vägen till prosperitet förutsätter fysiokraterna regelmässigt profiler — temporära, i avvaktan på prosperiteten — som arrendekontrakten tillförsäkrar jordbrukarna, och som aldrig kallas nettoprodukt, därför att de aldrig ingår i jordägarnas reveny. Detta är givetvis ett slags teoretisk tvetalan. Det kan också kallas feodalt knäfall men ett knäfall som betalar sig: jordägarna får det beskattningsbara "nettot" och ackumulationen går fri — möjligen kunde man tala om en fysiokraternas fria avskrivningsrätt. Denna tvetalan finns inte hos Scheffer.¹⁶ Men han behöver den ju inte heller. För han har ju inga kapitalister och inga för dem särskilda funktioner. Han har bara jordägare, och till dem nödgas han vädja om "förlag till jordbruket", samtidigt som han hos dem förutsätter en hög konsumtionsbenägenhet och en nettoprodukt som också ska finansiera statens utgifter.

Sammanfattningsvis: i Gustafssons sökande efter jordbrukskapitalet i Scheffers översättningar bryter hans metodologiska asketism samman. Det blir både halsbrytande tolkningar och omöjliga konstruktioner. Med jämna mellanrum glöm-

---

laboueurs är bättre ställda självägande bönder, till skillnad från *les fermiers*, arrendatorerna. Gustafsson, s. 73. Men termen *laboureur* har ingen jordägarerättslig innebörd. Den anger att vederbörande var utrustad för *les labours*, dvs. ägde plog med tillbehör, till skillnad från *les manouvriers*. Alla fysiokratiska *fermiers* är alltså också *laboueurs*.

¹⁵ Gustafsson, s. 83—4.

¹⁶ Herlitz, s. 132—42; jfr Gustafsson, s. 82—3 med n. 7, 84. (med not), 26.

mer han fortfarande bort att det är översättningar han sysslar med. I sitt försvar av Scheffers fysiokratism tvingas han till ohållbara doktrinhistoriska positioner. Till sist blir han så generös, att han gör Scheffer till bättre fysiokrat än fysiokraterna: dennes uttradering av fysiokraternas *classe productive* blir rekord i fysiokratism.¹⁷

5

Vi kommer så till frågan om penningmängdens betydelse — ormtjusaren framför andra i den senare frihetstidens svenska diskussion. Här är jag rädd att Gustafsson alldeles missat poängen i min framställning.

För fysiokraterna är denna fråga *i huvudsak* likgiltig. Deras intresse gäller jordbruksprodukternas *relativa* priser, och dessa förbättras genom fri spannmåls-handel och -export. Penningmängden sköter sig själv. Ibland finner fysiokraterna anledning att framhålla att den sekulära förökningen av ädelmetall i Europa inte hade medfört en proportionell stegring av jordbruksprodukternas priser i silver, ett förhållande som de ansåg sig kunna ta till intäkt för att den framkallat ökad lyx och sterila utgifter. Hos framför allt Quesnay framträder en utpräglad anti-kvantitetsteoretisk inställning i hans mer preciserade penningteoretiska uttalanden.¹

Fysiokraternas likgiltighet inför frågan om penningmängdens storlek kunde nu Scheffer med sina utgångspunkter i svenska erfarenheter och svensk diskussion inte dela. Det framgår av en bevarad förfrågan till Mirabeau. Scheffer tar här sin utgångspunkt i fysiokraternas ståndpunkt att det är priset på alla varor i pengar som utgör samhällets verkliga inkomst, förutan vilken proprietärerna bara skulle vara magasinsväktare.² Men Mirabeaus tes att det är inkomsten som

¹⁷ Gustafsson tycker att mina bedömningar av Scheffer är ”snäva”. Men jag har varit generös — så generös att jag inte har utnyttjat följande lilla pärla i hans översättargärning (tillägget kurs. av mig):

Quesnay:

Il faut remarquer /.../ que la dégradation de l'agriculture dans un royaume ne doit pas être imputée à la paresse des hommes, mais à leur indigence.

Scheffer:

Det är angeläget att veta /.../ att ofta får jordbrukets förfall i ett land icke tilläggas invånarnas lättja, utan deras torftighet.

Händelsen ser inte bara ut som en tanke. I sin polemik mot Kryger anförde Scheffer bland den lilla manufakturidkarens företrädan att han kunde tillvänja hustru och barn att sitta vid vävstolen och så spara deras arbetslöner. I en memoar till Lovisa Ulrika betecknade han lättjan som ”vice inhérent à notre nation”. Till Mirabeau anförde han att oxarnas lägre produktivitet per tidsenhet kunde kompenseras med en förlängning av arbetstiden. *Herlitz*, s. 54, 130, 176, 177.

¹ *Herlitz*, s. 152—3, 155—6, 167—71.

² Gustafsson tycker att uttrycket hos Scheffer förråder ”fin intuition för den kapitalistiska rikedomens natur”, s. 86. Men intuitionen bör då tillskrivas Mirabeau, som svarar för formuleringen, medan Scheffer liksom Gustafsson bara applåderar.

bestämmer den cirkulerande penningmängdens storlek vill han vända på: det är tvärtom storleken av den cirkulerande penningmängden eller "numerären" som bestämmer varupriserna och därmed inkomsten. Därtill framhåller han att numerären inte behöver bestå av ädelmetall; denna kan ersättas av sedlar. Så sker om landet grips av begär efter mer utländska varor än vad det kan betala med egna produkter och täcker underskottet med en del av sin cirkulerande ädelmetall. Den inre cirkulationen upprätthålls ändå av de introducerade sedlarna, jordbrukets *avances* fullgörs som vanligt och jorden ger proprietärerna samma nettoprodukt. I detta resonemang framträder alltså tillsvidare två erfarenheter — till den tredje återkommer vi strax — som Scheffer finner strida mot fysiokraternas ståndpunkter: (1) penningmängden bestämmer priser och inkomster; (2) penningmängden reglerar *inte* sig själv utan påverkas av sedelutgivning.³

Nu finner Gustafsson att min "tes" är att fysiokraterna är antikvantitetsteoretiker, att Scheffer är kvantitetsteoretiker, och att Scheffer därmed skulle "på nytt vara placerad i den merkantilistiska boxen". Detta bemöter han med ett citat från fysiokraten Baudeau — i Scheffers översättning — där ett uppenbart kvantitetsteoretiskt resonemang utmynnar i följande slutsats: "Det är således icke penningstockens förökande som ökar ett lands rikedomar."⁴ Men detta är ju uppriktigt sagt nonsens. (1:o) har jag illustrerat de anti-kvantitetsteoretiska ståndpunkterna hos Quesnay och Mirabeau dels därför att de har ett självständigt doktrinhistoriskt intresse, dels därför att de — särskilt hos Mirabeau, som Scheffer här diskuterar med — går samman med uppfattningen att penningmängdens förökning är skadlig. Jag har däremot ingen användning för någon tes om att alla fysiokrater är anti-kvantitetsteoretiker, så mycket mindre som fysiokraten Baudeau med sin grova kvantitetsteori *och* sin tillämpning av pris-specie-mekanismen når fram till den i detta sammanhang relevanta och för fysiokraterna gemensamma ståndpunkten att frågan om penningmängdens storlek löser sig själv. (2:o) förstår jag inte hur jag med etiketten kvantitetsteoretiker skulle ha kunnat placera Scheffer i den merkantilistiska boxen, där han i så fall skulle ha gnubbats mot bl.a. Ricardo. (3:o) *har* jag faktiskt *inte* etiketterat Scheffer som kvantitetsteoretiker utan understrukit, att han utifrån bytesekvationens samband mellan penningmängd och varupriser når fram till en ståndpunkt, som klart skiljer sig från samtida kvantitetsteoretikers (Humes, Baudeaus), nämligen att

³ Herlitz, s. 149—51.

⁴ Gustafsson, s. 85—6. På följande sida utvecklas så en teori, enligt vilken fysiokratismen var präglad av bruksvärdessynpunkten, på grund av frånvaron av värdeteori ur stånd att analysera penningen som värdemätare och därför dömd att falla offer för kvantitetsteorin. Nu är sambandet mellan bruksvärdessynpunkt och kvantitetsteori uppenbart och slående i fråga om Says lag. Men att framställa Quesnay som präglad av bruksvärdessynpunkten och ur stånd att se penningens roll som värdemätare tillhör de verkligt storslagna missuppfattningarna i doktrinhistorien. Se art. *Hommes, François Quesnay et la physiocratie*. II (1958), s. 526—8.

penningmängdens storlek har en självständig betydelse för inkomsten.⁵ (4:o) handlar ju min framställning i kap. 7 inte alls väsentligen om kvantitetsteori och anti-kvantitetsteori utan om hur Scheffers penningteori för honom i ohjälplig konflikt med två grundpelare i den fysiokratiska doktrinen: läran om utrikes-handelns sterilitet och läran om jordbruksprodukternas goda pris.⁶

Den tredje punkten av intresse i den av Scheffer framförda argumentationen är att han förutsätter "undervikt" i utrikeshandeln: ett land grips av begär efter mer utländska varor än vad det kan betala med egna produkter, det exporterar en del av sin cirkulerande ädelmetall och det klarar den inre cirkulationen med sedlar. Nu lär ju pris-specie-mekanismen att en sådan undervikt i utrikeshandeln precis på samma sätt som "övervikten" är "ett skuggeverk som föröder sig självt": när ädelmetallerna strömmar ut sjunker landets prisnivå; när prisnivån sjunker stiger exporten; när exporten stiger återvänder ädelmetallen. I Scheffers land ger man emellertid ut sedlar, så att prisnivån i varje fall inte sjunker. Och det inhemska sedelmyntets växelkurs gentemot utlandet kan påverkas av växelkontor, som med hjälp av statens upplånade utländska valuta söker styra kursen. Utifrån dessa mycket påtagliga erfarenheter ingriper nu Scheffer också som översättare i sina förlagors framställning. När han hos Baudeau möter en med pris-specie-mekanismen genomförd uppvisning av att *både* övervikt *och* undervikt i utrikeshandeln upphäver sig själva, så tar han i sin översättning med den första delen av uppvisningen — att övervikten är en chimär — men utelämnar den andra delen — att också undervikten är det. Även i översättningen av Quesnays maximer utnyttjas ensidigt polemiken mot strävandena efter "överbalans". Till Quesnays avvisande av statslån gör översättaren ett självständigt tillägg, där han gör undantag för utrikeslån när sådana krävs för att ge nationens inkomst ett tillskott som är större än räntan på lånet.⁷

I sin förfrågan till Mirabeau säger ju Scheffer ganska direkt att han av den nya läran vill ha svar på frågor av stor betydelse för "l'administration publique". Han daterar den också i nära tidsmässig anknytning till uppgörelsen om finansplanen vid 1769 års riksdag. Man kunde då tycka, att Gustafsson åtminstone i dessa frågor skulle kunna finna det rimligt att sätta översättarens självständiga ingrepp i sammanhang med den svenska politiska diskussionen. Men nej. När Scheffer ur sin Baudeau-översättning stryker påpekan det av att också undervikten botar sig själv, så vägrar Gustafsson energiskt att se någon poäng däri: "Med de givna teoretiska premisserna (den humeska pris-specie-mekanismen) följer denna omvändning tautologiskt ur den första satsen. Om Scheffer följaktligen uteslutit följsatsen därför att den inte svarade mot hans ideologiska behov —

⁵ Herlitz, s. 151.

⁶ Herlitz, s. 171—2 (kapitlets sammanfattning).

⁷ Herlitz, s. 45—6, 157—9.

vilket är Herlitz' mening — borde han också ha uteslutit det tidigare resone-manget.” Och mitt försynta påpekande att Scheffer tog med det han fann användbart och uteslöt det han inte kunde använda blir ”ett synnerligen starkt och såvitt jag kan se helt obestyrt antagande”.⁸ Och det är klart: om man utgår från att det förnuftiga är det verkliga, så kan det verkliga ibland framstå som magstarkt.

Min mening — belagd av Scheffers argumentering till Mirabeau — är att den svenska ”fysiokratismen” väl kunde håna och avvisa strävanden efter övervikt i utrikeshandeln — strävanden som den gärna identifierade som ”köpmännens system” — men att den definitivt inte ville utesluta möjligheten av en undervikt, som var vinstgivande för landet. Var inte utlänningens ”jouissances”, hans varor, värdefullare än hans guld och silver? Och kunde inte den inre cirkulationens behov, jordbrukets *avances* och jordägarnas nettoprodukt klaras med banksedlar? Problemet var givetvis sedelmyntets kurs. Men på den punkten är det klart, att Scheffer inte förespråkade någon *laissez-faire*. Kursen kunde och borde styras efter det svenska järnets pris på den utländska marknaden (i silver) i förhållande till dess inhemska produktionskostnader (i sedelmynt).⁹

Nu har denna uppfattning åtminstone två för fysiokratismen ödesdigra konsekvenser. Den ena framträder däri, att den tvingar översättaren att utesluta Quesnays frejdiga apologi för en konstant *dyrhet* hos livsmedlen, som proportionellt stegrar arbetslönerna och därför är till gagn också för ”småfolket”. I Scheffers text ersätts denna av en utläggning, där tigern förvandlats till en tamkatt, där fysiokraternas ”bon prix” — ”le plus haut prix possible” — har blivit till ”ett gott och skäligt pris”.¹⁰ Den andra berör den fysiokratiska sterilitetsdoktrinen. Enligt denna är också utrikeshandeln alltid steril. I den av Scheffer företrädde uppfattningen ligger däremot implicit att utrikeshandeln kan vara vinstgivande för landet.

Det var Heckscher som påtalade utelämnandet av *ordet* steril i Scheffers Quesnay-översättning. Han menade att det gjorde det liberala inslaget tydligare. Jag delar inte den uppfattningen. Scheffer väjer ingalunda för att kalla utgifter till handel och industri fruktlösa eller för att skilja de handlandes vinst från nationens.¹¹ Men det avgörande är att dessa angrepp i Scheffers text har andra förutsättningar än fysiokraternas. Fysiokraterna uppfattade vinster i handel och industri som en ofruktbar men *ofrånkomlig omkostnad*. Handeln måste finnas — men den var steril. Scheffer däremot har bevisligen inte kunnat uppfatta utrikeshandeln som improduktiv. Han översätter också fel och skriver att de handlandes vinst *snarare* bör räknas bland nationens *utgifter*. Polemiken mot

⁸ Gustafsson, s. 69—70 med n. 9.

⁹ Herlitz, s. 161—2.

¹⁰ Herlitz, s. 163—4.

¹¹ Herlitz, s. 173—4. Gustafsson — s. 87 — har också upptäckt det.

köpmannasystemet saknar fysiokraternas doktrinära underlag. Däremot kan den knytas an till tidigare konflikter i Scheffers politiska verksamhet — med manufakturkontoret 1755—56, med grosshandlarna 1762.¹²

På de områden, som täcks av kap. 7—8 i min bok, går alltså Gustafsson helt enkelt ur vägen för de frågor det gäller. Förklaringen tycks mig vara att han är helt fixerad vid en enda målsättning: att frita Scheffer från "merkantilism".¹³ Om nu merkantilismen helt identifieras med vad som obestriddligen är klassiska ingredienser — handelsbalansläran, köpmannen som "steward of the nation's stock", favorisering och privilegiering av handel och industri, avvisande av fri konkurrens och fri handel — då ger Scheffer givetvis uttryck åt anti-merkantilistiska ståndpunkter i sina fysiokratiska översättningar liksom han gjort tidigare. Men dessa ståndpunkter gör honom inte till fysiokrat. Det felas inte bara skatteprogrammet och kapitalteorin. Det felas också den fysiokratiska doktrinen om utrikeshandelssterilitet och den fysiokratiska läran om jordbruksprodukternas goda pris. Och sedan är det inte så mycket kvar.

6

Jag har inte "velat ifrågasätta riktigheten av Heckschers uppfattning om C. F. Scheffer, enligt vilken denne var övertygad — om man så vill troende — fysiokrat". Jag anser, det är sant, att denna uppfattning saknar positivt stöd i källmaterialet. Men det förefaller mig inte vara mödan värt att försöka vederlägga den. Mitt huvudintryck av Heckschers framställning var och är att de fysiokratiska nedslagen i 1700-talets svenska litteratur där framstod som alltigenom kuriösa: inte bara kryddkrämaren Wappengrens förvirrade övningar på 1790-talet utan också hovmannen Scheffers välmenta och frälsta översättarflit omkring år 1770. Nu måste man väl dessvärre räkna med att det finns kuriositeter i historien. Men historikern har ingen anledning att vara glad åt dem.

Det är emellertid inte svårt att se hur fysiokratismen i dess svenska tappning inpassades i de ekonomisk-politiska stridsfrågorna 1767—70. Deflationen med dess prisfall; den i pengar fixerade och reellt stigande bevilningsbördan; spekulatjonen i sedlar, den rubbade krediten och stockningarna i penningcirkulationen; överflödsförordningen som ett led i strävandena att tillföra landet "reellt mynt" genom en förmånlig handelsbalans — allt detta öppnade skottavlor för en i fysio-

¹² *Herlitz*, s. 174—81.

¹³ Något komisk blir denna iver, när Gustafsson observerar att jag i referatet av Scheffers diskussion med Kryger om de svenska fabrikerna 1755—56 binder samman näringsfrihetsvänligheten med den penningpolitiska optimismen bl.a. via Scheffers apostrofering av Josiah Child, som vid samma års riksdag presenterades i översättning till stöd för kravet på lägre låneränta. Child var merkantilist. Gustafsson skyndar sig då att finna det "doktrinhistoriskt intressantare" att Scheffer samtidigt översatte Dangeuil, som var "förfysiokrat" och "kom att stå Quesnay nära". *Gustafsson*, s. 88; jfr *Herlitz*, s. 176—7.

kratiska termer formulerad kritik. Vid riksdagen 1769—70 fylkade sig på riddarhuset en stark och stridbar opinion av proprietärer, som krävde att riksbanken på nytt skulle öppnas för förlag till jordbruket.

Av kanske större intresse är ett något längre idéhistoriskt perspektiv. Den frihetstida striden om näringarnas företräden tog sin början omkring år 1740. Den vanns av jordbrukets förespråkare. Segern var politisk såtillvida som riksbankens belåning av jordegendomar snart vida överträffade all annan utlåning till enskilda. Segern blev också ideologisk: det är agromanin som präglar diskussionen från åtminstone 1750-talets mitt. Men inom denna ”jordbruksvänliga” strömning bryter skiljelinjer fram. Ur den ursprungligen av Faggot formulerade tesen, att jordbruket inte behövde förlag utan folk, utvecklas en samhällskritisk populationism, försedd med ett slags centralteoretisk underbyggnad hos bröderna Runeberg, som vid 1760-talets början formar sig till ett principiellt angrepp på den expansiva penningpolitiken. Här spelar arbetskraften en roll som erinrar om fysiokraternas *avances*, och folkökningen framställs som produktionstillväxtens egentliga drivkraft, mot vilken ställs en lyxfrämjande, varufördyrande och folkförödande expansion av penningmängden. Fysiokratismen erbjöd däremot en jordbruksvänlighet, där behovet av förlag till jordbruket på nytt kunde komma i centrum. Översättaren kunde med stöd i sitt original framhålla, att det för åkerbrukets förkovran var angelägnare med pengar än med folk — samtidigt som han i sin text sökte insmyga något av den allmänna ”befolkningsvänlighet” som trots allt var ofrånkomlig i den svenska diskussionen men saknades i originalet.¹

Den mest konkreta reaktionen på frihetstidens utveckling är givetvis det fysiokratiska skatteförslaget i dess svenska tappning. Kronans ränteinkomster av jorden hade knappast kunnat hålla takt med prisstegringen. Deras andel av produktionen sjönk, och de sjönk än mer i förhållande till priserna på skattehemman. Den utvecklingen kunde inte heller lämna frälseräntan oberörd. Den svenska jordens kamerala proprietärer, som ägde rätten till den rena inkomsten av jorden, kunde på goda grunder känna sin rätt naggad i kanten. En härtappad fysiokra-

¹ När sålunda Quesnay (i maxim XII) finner det angeläget, att *rika arrendatorers* barn ges möjlighet att etablera sig på landsbygden, så att klassen av *laboueurs* kan förnyas, och så att inte deras rikedomar dras till städerna, så finner översättaren att ”jordbrukares barn böra så mycket möjligt är hållas kvar, och förbliva vid jordbruket”. Hos Quesnay blir den följande noten — att landsbygden snarare behöver ”richesses” än ”hommes” — en vidareutveckling av maximen, medan den hos Scheffer blir en reservation eller inskränkning i vad som sägs i hans maxim. Herlitz, s. 69—72 (med parallellställning av maximen i original och översättning s. 70). Gustafsson — s. 73 — ser bara tillägget ”så mycket möjligt är” och påför generöst mig orimligt långtgående slutsatser av enbart dessa ord. Därefter finner han det underligt att Scheffer på en gång skulle kunna polemisera mot den runebergska populationismen och samtidigt behöva mildra Quesnays fullständiga likgiltighet inför jordbrukets ”folkbrist” — vilket är just vad Scheffer gör och behöver göra för att anpassa sin text till de svenska förutsättningarna. Det är klart att man med en sådan läsning bara kan nå slutsatsen att varje till den svenska diskussionen anknypande tolkning är en aprioristisk konstruktion.

tism, befriad från den produktiva klassen av skattefria jordbrukare, kunde erbjuda ett alternativ till denna utveckling.

Därmed försvinner åtminstone en kuriositet ur den svenska historien. Fysiokratismen överfördes till Sverige av Scheffer. Men överföringen gjordes därför och på ett sådant sätt att doktrinen skulle passa in i helt andra förutsättningar. Grundläggande element i den fysiokratiska teorin går därvid förlorade. Idéhistorien vinner samtidigt i begriplighet och betydelse.

Jag har i det föregående gått igenom det väsentliga i Gustafssons framställning. För ståndpunkten att Scheffer var en hängiven popularisator av den fysiokratiska doktrinen saknar han liksom Heckscher varje belägg. Ståndpunkten vrider hans frågeställningar, så att de underordnas abstrakta doktrinhistoriska kategorier och scheman. I sak är den av underordnad betydelse. Viktigare är att han i förståelsen av den schefferska fysiokratismen hämmas av en grundläggande felbedömning av källmaterialet och av ett missriktat metodologiskt pedanteri, som i sista hand drabbar hans egna tolkningsalternativ. Jag kan inte finna att hans kritik på någon punkt ger mig anledning att revidera mina ståndpunkter.

Därutöver finns det i Gustafssons artikel en del förvridna återgivningar och konstruerade angreppspunkter. Det är inte alltigenom olustigt. Om nu sådant faktiskt är nödvändigt i ett så ambitiöst försök att återförvisa den schefferska fysiokratismen till de historiska kuriositeterna, så stärker det mig i övertygelsen om att sådana försök är dömda att misslyckas.

Swedish-style physiocracy

In his criticism of my work "Fysiokratismen i svensk tappning 1767—70" (Physiocracy: the Swedish version, 1767—70) Bo Gustafsson has overlooked the special character of the source material for Swedish physiocracy. Much of the economic literature of the Freedom Time consisted of revised, popularised and vulgarised versions of foreign works. The Swedish physiocracy of 1767—70, however, appears in the form of translations. A translation cannot be treated as a freely revised version. The translator is bound by the original in quite another way. Normally he follows it. His faithful rendering of the terms, theses and thoughts of the original are an expression not of his own theoretical standpoints, but of his ability to translate correctly. Departures from, and corrections of the original text, however, are independent contributions. If these independent contributions are consistent, if they transform the original account in a coherent, significant and comprehensible way, then they can be used to reconstruct a specifically Swedish physiocracy. The interesting thing about such a transformation is not what it can tell us about the doctrine-historical status of the translator: whether he was a physiocrat or a mercantilist. Interest attaches itself to the general conditions which made such a transformation necessary: in this case, the Swedish debate and its economic, social and political preconditions.

Methodologically Gustafsson prohibits himself from making a proper evaluation of Swedish physiocracy not only through confusing translation with revision, and thereby negligising the translator's departures from the original, but also through isolating the

individual departures from each other and refusing to see them in their mutual context. Never the less he is compelled on particular points to give what he himself takes to be rationalisations of the most obvious distortions in the translations. The results are unreasonable constructions. These include erroneous assessments both of physiocracy and of the state of the Swedish debate.

The Swedish translations transform the physiocratic doctrine above all on the following points. The physiocratic object of taxation—the net produce of landed properties—becomes in Swedish version “the pure income of the land”, depicted as a taxed surplus of the agricultural production. The physiocratic precondition, that it is the leasing contract between the agricultural capitalist and the landowner that fixes what is available for taxation, is eliminated from the translation. What is presented instead is a fiscal physiocracy, an argumentation for increased land taxation—in itself understandable against the background of the relatively falling land taxation income of the Swedish crown during the Freedom Time. The specifically physiocratic goal, however, is gone: to free agricultural capital and capital accumulation from all taxation.

The physiocrats’ *classe productive*—the capitalistic tenant farmers—have no counterpart in the Swedish translation. In connection with this, the translator also eradicates the physiocratic doctrine of the social-economic function of agricultural capital. There remains only a demand for money for agriculture, an observation about the profitability of draught animals, and private economic advice to the landowners.

The translator, in contrast to his physiocratic originals, has ascribed the question of the quantity of money an independent importance. In its Swedish version, physiocracy becomes an apology for the “paper-money mercantilistic” policy up to the beginning of the 1760s, in the execution of which the translator himself took part, and a polemic against the deflation policy of the year 1765. From his particular viewpoint the translator was unable to share the opinion of the physiocrats as to the sterility of foreign trade: his polemic against the mercantile system and “overbalance” was based on the view that the nation could profit from “underbalance” in foreign trade. Nor could he support the physiocratic demand for the highest possible price on agricultural products and foodstuffs.

This transformation evidently concerns vital parts of the physiocratic doctrine. Historically this is natural and understandable. Thus transformed, physiocracy was able to occupy a central place in the contexts of ideas and economic policy which characterised the Swedish debate.